

humanæ, sed necessitas tuendæ salutis et libertatis. Ita sit plane; « Nam post quam res eorum, sicut scribit ipse Sallustius, legibus, moribus, agris aucta, satis prospera, satque pollens videbatur, sicuti pleraque mortalium habentur, invidia ex opulentia orta est. Igitur reges populique finitimi bello tentare, pauci ex amicis auxilio esse. Nam cæteri metu percussi longe a periculis aberant. At Romani domi militiæque intenti festinare, parare, alius alium hortari, hostibus obviam ire; libertatem, patriam, parentesque armis tegere. Post ubi pericula virtute propulerant, sociis atque amicis auxilia portabant, magisque dandis quam accipiendis beneficiis amicitias parabant¹. » Decenter his artibus Roma crevit. Sed, regnante Numa, ut tam longa pax esset, utrum irruebant improbi belloque tentabant; an nihil eorum fiebat, ut posset pax illa persistere? Si enim bellis etiam tum Roma lacescebatur, nec armis arma obvia ferebantur, quibus modis agebatur, ut nulla pugna superati, nullo Martio impetu territi sedarentur inimici, his modis semper ageretur, et semper Roma, clausis Jani portis, pacata regnaret. Quod si in potestate non fuit, non ergo Roma pacem habuit quoad dii eorum, sed quoad homines finitimi circumquaque voluerunt, qui eam nullo bello provocaverunt: nisi forte dii tales etiam id homini vendere audebunt, quod alius homo voluit sive noluit. Interest quidem jam vitio proprio, malas mentes quatenus sinantur isti dæmones vel terrere vel excitare: sed si semper hoc possent, nec aliud secretiore ac superiore potestate contra eorum conatum sæpe aliter ageretur, semper in potestate haberent paces bellicasque victorias, quæ semper fere per humanorum animorum motus accidunt: quas tamen plerumque contra eorum fieri voluntatem, non solum fabulæ multa mentientes, et vix veri aliqui

¹ Sallust. in Catilin.

vel indicantes, vel significantes, sed etiam ipsa romana confitetur historia.

CAPUT XI.

De simulacro Cumanum Apollinis, cujus fletus creditus est cladem Græcorum, quibus opitulari non poterat, indicare.

NEQUE enim aliunde Apollo ille Cumanus, cum adversus Achæos regemque Aristonicum bellaretur, quadriduo flevisse nuntiatus est: quo prodigio haruspices territi, cum id simulacrum in mare putavissent esse projiciendum, Cumanus senes intercesserunt, atque retulerunt tale prodigium et Antiochi et Persis bello in eodem apparuisse figmento: et quia Romanis feliciter provenisset, ex senatusconsulto eidem Apollini suo dona esse missa testati sunt. Tunc velut peritiores acciti haruspices responderunt simulacri Apollinis fletum ideo prosperum esse Romanis, quoniam cumana colonia Græca esset, suisque terris, unde accitus esset, id est, ipsi Græciæ luctum et cladem Apollinem significasse plorantem. Deinde mox regem Aristonicum victum et captum esse nuntiatum est, quem vinctique Apollo nolebat et dolebat, et hoc sui lapidis etiam lacrymis indicabat. Unde non usquequaque incongrue, quamvis fabulosis, tamen veritati similibus, mores dæmonum describuntur carminibus poetarum. Nam Camillam Diana doluit apud Virgilium¹, et Pallantem moriturum Hercules flevit. Hinc fortassis et Numa Pompilius pace abundans, sed quo donante nesciens, nec requi-

¹ Virg. Æneid. xi.

rens ; cum cogitaret otiosus quibusnam diis tuendam romanam salutem regnumque committeret; nec verum illum atque omnipotentem summum Deum curare opinaretur ista terrena, atque recoleret trojanos deos, quos Æneas advexerat, neque trojanum, neque laviniense ab ipso Ænea conditum regnum diu conservare potuisse, alios providendos existimavit, quos illis prioribus, (sive qui cum Romulo jam Romam transierunt, sive quandoque, Alba eversa, fuerant transituri,) vel tanquam fugitivis custodes adhiberet, vel tanquam invalidis adjuutores.

CAPUT XII.

Quantos sibi deos Romani præter constitutionem Numæ adjecerint, quorum eos numerositas nihil juverit.

Nec his sacris tamen Roma dignata est esse contenta, quæ tam multa illic Pompilius constituerat : nam ipsius summum templum nondum habebat Jovis. Rex quippe Tarquinius ibi Capitolium fabricavit. Æsculapius autem ab Epidauro ambivit Romam, ut peritissimus medicus in urbe nobilissima artem gloriosius exerceret. Mater etiam deum nescio unde a Pessinunte. Indignum enim erat, ut cum ejus filius jam coeli capitolino præsideret, adhuc ipsa in loco ignobili latitaret. Quæ tamen si omnium deorum mater est, non solum secuta est Romam quosdam filios suos, verum et alios præcessit etiam secuturos. Miror sane, si ipsa peperit Cynocephalum, qui longe postea venit ex Ægypto. Utrum etiam dea Febris ex illa nata sit, viderit Æsculapius pronepos ejus. Sed undecumque nata sit,

non (opinor) audebunt eam ignobilem dicere dii peregrini deam civem Romanam. Sub hoc tot deorum præsidio, quos numerare quis potest? Indigenas et alienigenas, coelites, terrestres, infernos, marinos, fontanos, fluviales; et, ut Varro dicit, certos atque incertos, in omnibusque generibus deorum, sicut in animalibus, mares et foeminas? Sub hoc ergo tot deorum præsidio constituta Roma, non tam magnis et horrendis cladibus, quales ex multis paucas commemorabo, agitari affligique debuit. Nimis enim multos deos grandi fumo suo, tanquam signo dato, ad tuitionem congregaverat; quibus templa, altaria, sacrificia, sacerdotes instituendo atque præbendo, summum verum Deum, cui uni hæc rite gesta debentur, offenderet. Et felicior quidem cum paucioribus vixit; sed quanto major facta est, sicut navis nautas, tanto plures adhibendos putavit: credo, desperans pauciores illos, sub quibus in comparatione pejoris vitæ melius vixerat, non sufficere ad opitulandum granditati suæ. Primo enim sub ipsis regibus, excepto Numa Pompilio, de quo jam supra locutus sum, quantum malum discordiosi certaminis fuit, quod fratrem Romuli coëgit occidi?

CAPUT XIII.

Quo jure, quo fœdere Romani obstinuerint prima conjugia.

Quomodo nec Juno, quæ cum Jove suo jam fovebat Romanos rerum dominos, gentemque togatam¹, nec Venus ipsa Æneas suos potuit adjuvare, ut bono et

¹ Virg. Æneid. 1.

æquo more conjugia mererentur, cladesque tanta irruit hujus inopiæ, ut ea dolo raperent, moxque compellerentur pugnare cum soceris; ut miseræ fœminæ nondum ex injuria maritis conciliatæ, jam parentum sanguine dotarentur? At enim vicerunt in hac conflictione Romani vicinos suos? Quantis et quam multis utrinque vulneribus et funeribus tam propinquorum et confinium istæ victoriae constituerunt? Propter unum Cæsarem socerum et unum generum ejus Pompeium, jam mortua Cæsaris filia uxore Pompeii, quanto et quam justo doloris instinctu Lucanus exclamat:

Bella per Emathios plus quam civilia Campos,
Jusque datum sceleri canimus¹.

Vicerunt ergo Romani, ut strage socerorum manibus cruentis ab eorum filiabus amplexus miserabiles extorquerent; nec illæ auderent flere patres occisos, ne offenderent victores maritos; quæ adhuc, illis pugnantibus, pro quibus facerent vota nesciebant². Talibus nuptiis populum romanum non Venus, sed Bellona dotavit: aut fortassis Aleto illa infernalis furia, jam eis favente Junone, plus in illos habuit licentiæ, quam cum ejus precibus contra Æneam fuerat excitata³. Andromache feliciter captivata est, quam illa conjugia romana nupserunt: licet serviles, tamen post ejus amplexus nullum Trojanorum Pyrrhus occidit. Romani autem soceros interficiebant in præliis, quorum jam filias amplexabantur in thalamis. Illa victori subdita, dolere tantum suorum mortem potuit, non timere: illæ sociatæ bellantibus parentum suorum mortes procedentibus viris timebant, redeuntibus dolebant, nec timorem habentes liberum, nec dolorem. Nam propter interitum civium, propinquorum, fratrum, parentum, aut pie cruciabantur, aut crudeliter lætabantur victoriis maritorum. Huc accedebat, quod, ut sunt alterna bellorum, aliquæ parentum

¹ Lucan. lib. 1. — ² Ovid. m. Fast. — ³ Virg. Æneid. vi.

ferro amiserunt viros, aliquæ utrorumque ferro et parentes et viros. Neque enim et apud Romanos parva fuerunt illa discrimina. Siquidem ad obsidionem quoque perventum est civitatis, clausisque portis se tuebantur. Quibus dolo apertis, admissisque hostibus intra moenia, in ipso foro scelerata et nimis atrox inter generos socerosque pugna commissa est¹. Et raptores illi etiam superabantur; et crebro fugientes intra domos suas, gravius fœdabant pristinas, quamvis et ipsas pudendas lugendasque victorias. Hic tamen Romulus de suorum jam virtute desperans, Jovem rogavit ut starent: atque ille hac occasione nomen Statoris invenit². Nec finis esset tanti mali, nisi raptæ illæ laceratis crinibus emicarent, et provolutæ parentibus, iram eorum justissimam, non armis victricibus, sed supplicii pietate sedarent. Deinde Titum Tatium regem Sabinorum, socium regni Romulus ferre compulsus est, germani consortis impatiens: sed quando et istum diu toleraret, qui fratrem geminumque non pertulit? Unde et ipso interfecto (19), ut major deus esset, regnum solus obtinuit. Quæ sunt ista jura nuptiarum, quæ irritamenta bellorum, quæ fœdera germanitatis, affinitatis, societatis, divinitatis? Quæ prostremo sub tot diis tutoribus vita civitatis? Vides quanta hinc dici et quam multa possent, nisi quæ supersunt nostra curaret intentio, et sermo in alia festinaret.

¹ Livius. lib. 1. — ² Id. ibid.

CAPUT XIV.

De impietate belli, quod Albanis Romani intulerunt, et de victoria dominandi libidine adepta.

Quid deinde post Numam sub aliis regibus? Quanto malo, non solum suo, sed etiam Romanorum, in bellum Albani provocati sunt? quia videlicet pax Numæ tam longa viluerat. Quam crebræ strages romani albanique exercitus fuerunt, et utriusque comminutio civitatis? Alba namque illa, quam filius Æneæ creavit Ascanius, Romæ mater propior ipsa quam Troja, a Tullo Hostilio rege provocata confligit¹: conflagrans autem et afflicta est, et afflixit, donec multorum tæderet pari defectione certaminum. Tunc eventum belli de tergeminis hinc atque inde fratribus placuit experiri²: a Romanis tres Horatii, ab Albanis autem tres Curiatii processerunt: a Curiatiis tribus Horatii duo, ab uno autem Horatio tres Curiatii superati et extincti sunt. Ita Roma exitit victrix, ea clade etiam in certamine extremo, ut de sex vivis unus rediret domum. Cui damnum in utrisque? Cui luctus nisi Ænæ stirpi, nisi Ascanii posteris, nisi proli Veneris, nisi nepotibus Jovis? Nam et hoc plus quam civile bellum fuit, quando filia civitas cum civitate matre pugnavit. Accessit aliud huic tergeminorum pugne ultimæ atrox atque horrendum malum. Nam ut erant ambo populi prius amici, (vicini quippe atque cognati,) uni Curiatorum desponsata fuerat Horatorum soror: hæc postea quam sponsi spolia in victore fratre conspexit, ab eodem fratre, quoniam flevit, occisa est. Humanior hujus unius

¹ Livius. lib. 1. — ² Ibid.

foeminae, quam universi populi romani, mihi fuisse videtur affectus. Illa quem virum jam fide media retinebat, aut forte etiam ipsum fratrem dolens qui eum occiderat, cui sororem promiserat, puto quod non culpabiliter fleverit. Unde enim apud Virgilium pius Æneas laudabiliter dolet hostem etiam sua peremptum manu¹? Unde Marcellus Syracusanam civitatem, recolens ejus paulo ante culmen et gloriam sub manus suas subito concidisse, communem cogitans conditionem flendo miseratus est²? Quæso ab humano impetremus affectu, ut foemina sponsum suum a fratre suo peremptum sine crimine fleverit, si viri hostes a se victos etiam cum laude fleverunt. Ergo sponso a fratre illatam mortem quando foemina illa flebat, tunc se contra matrem civitatem tanta strage bellasse, et tanta hinc et inde cognati cruoris effusione vicisse Roma gaudebat.

II. Quid mihi obtenditur nomen laudis, nomenque victoriae? Remotis obstaculis insanæ opinionis facinora nuda cernantur, nuda pensentur, nuda judicentur. Causa dicatur Albæ sicut Trojiæ adulterium dicebatur. Nulla talis, nulla similis invenitur: tantum ut desides moveret

Tullus in arma viros, et jam desueta triumphis

Agmina³

Illo itaque vitio tantum scelus perpetratum est socialis belli atque cognati. Quod vitium Sallustius magnum transeunter attingit. Cum enim laudans breviter antiquiora commemorasset tempora, quando vita hominum sine cupiditate agitabatur, et sua cuique satis placebant: « Postea vero, inquit, quam in Asia Cyrus, in Græcia Lacedæmonii atque Athenienses, cœpere urbes atque nationes subigere, libidinem dominandi causam belli habere, maximam gloriam in maximo imperio putare³: » et cætera, quæ ipse

¹ Virg. Æneid. x. — ² Vide supra, lib. 1, c. 6. — ³ Sallust. in Catilin.

instituerat dicere. Mihi huc usque satis sit ejus verba possuisse. Libido ista dominandi magnis malis agitat et conterit humanum genus. Hac libidine Roma tunc victa Albam se vicisse triumphabat, et sui sceleris laudem gloriam nominabat. « Quoniam laudatur, inquit Scriptura nostra, » peccator in desideriis animæ suæ, et qui iniqua gerit, » benedicitur¹. » Fallacia igitur tegmina, et deceptoriarum dealbationes auferantur a rebus, ut sincero inspiciantur examine. « Nemo mihi dicat: Magnus ille atque ille, » quia cum illo et illo pugnavit, et vicit. Pugnant etiam gladiatores, vincunt et ipsi: habet præmia laudis et illa crudelitas. Sed puto esse satius cujuslibet inertiarum poenas luere, quam illorum armorum gloriam quærere. Et tamen si in arenam procederent pugnaturo inter se gladiatores, quorum alter filius, alter pater esset, tale spectaculum quis ferret? quis non auferret? Quomodo ergo gloriosum alterius matris, alterius filiarum civitatis, inter se armorum potuit esse certamen? An ideo diversum fuit, quod arena illa non fuit, et latiores campi non duorum gladiatorum, sed in duobus populis multorum funeribus implebantur; nec amphitheatro cingebantur illa certamina, sed universo orbe, et tunc vivis, et posteris, quo usque ista fama porrigitur, impium spectaculum præbebatur?

III. Vim tamen patiebantur studii sui dii illi præsidēs imperii romani, et talium certaminum tanquam theatrici spectatores, donec Horationum soror propter Curiatios tres peremptos, etiam ipsa tertia ex altera parte fraterno ferro duobus fratribus adderetur, ne minus haberet mortium etiam Roma quæ vicerat. Deinde ad fructum victoriæ Alba subversa est: ubi post Ilium, quod Græci everterunt et post Lavinium, ubi Æneas regnum peregrinum atque fugitivum constituerat, tertio loco habitaverant numina

¹ Psal. III, 9.

illa trojana. Sed more suo etiam inde jam fortasse migraverant, ideo deleta est. Discesserant tvidelicet omnes, adytis arisque relictis, dii, quibus imperium illud steterat. Discesserant sane ecce jam tertio, ut eis quarta Roma providentissime crederetur. Displicuerat enim et Alba, ubi Amulius, expulso fratre, et Roma placuerat, ubi Romulus, occiso fratre, regnaverat¹. Sed ante quam Alba dirueretur, transfusus est, inquit, populus ejus in Romam, ut ex utraque una civitas fieret. Esto, ita factum sit: urbs tamen illa Ascanii regnum et tertium domicilium Trojanorum deorum, ab urbe filia mater eversa est. Ut autem belli reliquiarum et duobus populis unum facerent miserabile coagulum, multus ante fusus utriusque sanguis fuit. Quid jam singillatim dicam sub cæteris regibus toties eadem bella renovata, quæ victoriis finita videbantur, et tantis stragibus iterum iterumque confecta, iterum iterumque post fœdus et pacem inter generos et soceros et eorum stirpem posterisque repetita? Non parvum indicium calamitatis hujus fuit, quod portas belli nullus clausit illorum. Nullus ergo illorum sub tot diis præsidibus in pace regnavit.

CAPUT XV.

Qualis Romanorum regum vita atque exitus fuerit.

IPSORUM autem regum qui exitus fuerunt? De Romulo viderit adulatio fabulosa, qua perhibetur receptus in cœlum. Viderint quidam scriptores eorum², qui eum propter ferocitatem a senatu discerptum esse dixerunt, subornatumque nescio quem Julium Proculum, qui eum sibi apparuisse diceret, eumque per se populo mandasse romano,

¹ Livius, lib. I. — ² Ibid., et Dionysius, lib. II.

ut inter numina coleretur; eoque modo populum, qui contra senatum intumescere cœperat, repressum atque sedatum. Acciderat enim et solis defectio, quam certa ratione sui cursus affectam imperita nesciens multitudo meritis Romuli tribuebat. Quasi vero si luctus ille solis fuisset, non magis ideo credi deberet occisus, ipsumque scelus aversione etiam diurni luminis indicatum: sicut revera factum est, cum Dominus crucifixus est crudelitate atque impietate Judæorum¹. Quam solis obscurationem non ex canonico siderum cursu accidisse, satis ostendit, quod tunc erat Pascha Judæorum; nam plena luna solemniter agitur: regularis autem solis defectio non nisi lunæ fine contingit. Satis et Cicero illam inter deos Romuli receptionem putatam magis significat esse, quam factam, quando et laudans eum in libris de republica, Scipionisque sermone. «Tantum est, inquit, consecutus, ut cum subito sole obscurato non comparuisset, deorum in numero collocatus putaretur: quam opinionem nemo unquam mortalis assequi potuit sine eximia virtutis gloria.» Quod autem dicit eum subito non comparuisse, profecto ibi intelligitur aut violentia tempestatis, aut cædis facinorisque secretum. Nam et alii scriptores eorum defectioni solis addunt etiam subitam tempestatem, quæ profecto aut occasionem sceleri præbuit, aut Romulum ipsa consumpsit². De Tullo quippe etiam Hostilio, qui tertius a Romulo rex fuit, qui et ipse fulmine absumptus est, dicit in eisdem libris idem Cicero, «Propterea et istum non creditum inter deos receptum tali morte, quia fortasse quod erat in Romulo probatum, id est, persuasum, Romani vulgare noluerunt, id est, vile facere, si hoc et alteri facile tribueretur³.» Dicit etiam aperte in Invectivis: «Illum, qui hanc urbem condidit, Romulum ad deos immortales benevolentia famaue sus-

¹ Luc xxiii, 45. — ² Livius lib. 1. ³ Dionys. lib. ii.

tulimus¹: » ut non vere factum, sed propter merita virtutis ejus benevolentia jactatum diffamatumque monstraret. In Hortensio vero Dialogo cum de solis canonicis defectionibus loqueretur: «Ut easdem, inquit, tenebras efficiat, » quas effecit in interitu Romuli, qui in obscuratione solis » est factus.» Certe hic minime timuit hominis interitum dicere, quia disputator magis quam laudator fuit.

II. Cæteri autem reges populi romani, excepto Numa Pompilio et Anco Martio, qui morbo interierunt, quam horrendos exitus habuerunt? Tullus, ut dixi, Hostilium victor et eversor Albæ, cum tota domo sua fulmine concrematus est². Priscus Tarquinius per sui decessoris filios interemptus est. Servius Tullius generi sui Tarquinii Superbi, qui ei successit in regnum, nefario scelere occisus est. Nec discessere, adytis arisque relictis, dii, tanto in optimum illius populi regem parricidio perpetrato, quos dicunt, ut hoc miseræ Trojæ facerent, eamque Græcis diruendam exurendamque relinquerent, adulterio Paridis fuisse commotos. Sed insuper interfecto a se socero Tarquinius ipse successit. Hunc illi dii nefarium parricidam soceri interfectione regnantem, insuper multis bellis victoriisque gloriantem, et de manubiis Capitolium fabricantem, non abscedentes, sed præsentem manentesque viderunt, et regem suum Jovem in illo altissimo templo, hoc est, in opere parricidæ, sibi præsidere atque regnare perpessi sunt. Neque enim adhuc innocens Capitolium struxit, et postea malis meritis Urbe pulsus est: sed ad ipsum regnum, in quo Capitolium fabricaret, immanissimi sceleris perpetratione pervenit. Quod vero eum Romani regno postea depulerunt, ac secluserunt mœnibus civitatis, non ipsius de Lucretiæ stupro, sed filii peccatum fuit, illo non solum nesciente,

¹ Cicero. Orat. iii. In Catilin. — ² Vide de hoc et sequentibus. Liv. lib. 1 et Dionys. lib. iii.

sed etiam absente commissum. Ardeam civitatem tunc oppugnabat, et pro populo romano bellum gerebat: nescimus quid faceret, si ad ejus notitiam flagitium filii deferretur. Et tamen inexplorato ejus judicio et inexperto, ei populus ademit imperium; et recepto exercitu, a quo deseri jussus est, clausis deinde portis, non sivit intrare redeuntem. At ille post bella gravissima, quibus eosdem Romanos concitatis finitimis attrivit, postea quam desertus ab eis, quorum fidebat auxilio, regnum recipere non valuit, in oppido Tusculo Romæ vicino quatuordecim, ut fertur, annos privatam vitam quietus habuit, et cum uxore consenuit, optabiliore fortassis exitu, quam socer ejus generi sui facinore, nec ignorante filia, sicut perhibetur, extinctus¹. Nec tamen istum Tarquinius Romani crudelem aut sceleratum, sed Superbum appellaverunt, fortassis regios ejus fastus alia superbia non ferentes. Nam scelus occisi ab eo soceri optimi regis sui usque adeo contempserunt, ut eum regem suum facerent: ubi miror si non scelere graviore mercedem tantam tanto sceleri reddiderunt. Nec discessere, adytis arisque relictis, dii. Nisi forte quispiam sic defendat istos deos, ut dicat eos ideo mansisse Romæ, quo possent Romanos magis punire suppliciis, quam beneficiis adjuvare, seducentes eos vanis victoriis et bellis gravissimis conterentes. Hæc fuit Romanorum vita sub regibus laudabili tempore illius reipublicæ usque ad expulsionem Tarquini Superbi per ducentos ferme et quadraginta et tres annos, cum illæ omnes victoriæ tam multo sanguine et tantis emptæ calamitatibus, vix illud imperium intra viginti ab Urbe milliaria dilataverint: quantum spatium absit ut saltem alicujus Getulæ civitatis nunc territorio comparetur.

¹ Liv. lib. I. Valer. lib. IX. c. 11.

CAPUT XVI.

De primis apud Romanos consulibus, quorum alter alterum patria pepulit, moxque Romæ post atrocissima parricidia a vulnerato hoste vulneratus interiit.

Hic tempori adjiciamus etiam tempus illud, quo usque dicit Sallustius æquo et modesto jure agitatum, dum metus a Tarquinio et grave bellum cum Etruria positum est¹. Quamdiu enim Etrusci Tarquinio redire in regnum conanti opitulati sunt, gravi bello Roma concussa est. Ideo dicit æquo et modesto jure gestam rempublicam metu premente, non persuadente justitia. In quo brevissimo tempore quam funestus ille annus fuit, quo primi consules creati sunt, expulsa regia potestate? Annum quippe suum non compleverunt. Nam Junius Brutus exhonorum ejecit Urbe collegam Lucium Tarquinium Collatinum; deinde mox ipse in bello cecidit mutuis cum hoste vulneribus, occisis a se ipso primitus filiis suis et uxoris suæ fratribus, quod eos pro restituendo Tarquinio conjurasse cognoverat². Quod factum Virgilius postea quam laudabiliter commemoravit, continuo clementer exhorruit. Cum enim dixisset:

... Natosque pater nova bella moventes
Ad pœnam pulchra pro libertate vocabit,
mox deinde exclamavit, et ait:

Infelix, utcumque ferent ea facta minores³.

Quomodolibet, inquit, ea facta posteri ferant, id est, præ-

¹ Vide supra lib. II, c. 18. — ² Liv. lib. I. Valer. lib. V. c. 8. — ³ Virg. Æneid. VI.